

Rasim Muminović, filozof planetarnog ethosa

Mehmed Dedić

Brčko, Bosna i Hercegovina

Sažetak

Životni put prof. Rasima Muminovića i originalnost putanje njegove filozofske misli ka uzletima slobode, etike, dostojanstva intelekta, pravde, nisu se mogli naći na stranputici, niti u poziciji pometenosti kakvu stvaraju različite destrukcije čak i razvojnim etapama društva. Njegov pogled na svijet “koji nalikuju svjetiljci koja progone tmine”, pronicao je na svim poljima filozofske spoznaje i znanja. Rasim Muminović nije opravdavao nikakav vid lijenosti, površnost u promišljanju, rad je smatrao znanstvenim efektom koji doprinosi rasvjetljavanju fenomena. Sadržaj njegovih filozofskih djela ispunile su interpretacije promjena koje su demonstrirale tiraniziranje uma i dostojanstva, ideologije sa nabojem negativne energije (staljinizam, nacizam i dr.) kakva se eksponirala na našem regionu najjačim oblikom mržnje i zarobljene svijesti, nakon ljudske harmonije koja je samo naizgled obilježila socijalizam.

Ključne riječi: Rasim Muminović, filozof, ethos, staljinizam, nacizam.

Reminiscencije na ličnost i djelo profesora Rasima Muminovića otvaraju težak put riječima da izraze impresije o filozofu koga sam osobno poznao i čija sam djela percipirao formirajući vlastite stavove i dojam o autentičnim izuzetno vrijednim uzletima filozofske misli pred kojom i svaki ozbiljan znalac u trenu biva zbunjen.

Profesora Rasima Muminovića poznao sam preko četrdeset godina i sa njim se veoma intenzivno družio. Njegovom smrću ne samo da sam ostao osiromašen za “čovjeka uspravnog hoda”, već i za selektivnost svog ličnog kazivanja. Subjektivnost ne može izbjeći odgovornost koju iziskuje njegovo djelo, niti opravdati tegobu izbora šta ukratko reći o čovjeku kojeg sam iznimno cijenio, poznao i istinski volio kao profesora. Tako sažeto kazivanje o prof. Muminoviću doima se kao rizičan izbor, ne samo zato što mi se nameće istinski problem koje događaje iz života velikog čovjeka i mislioca izdvojiti da bi dostojno prezentiralo snagu njegova ljudskog dostojanstva i filozofskog opsega, već i zbog “fragmentarnosti” i nedovoljne “slojevitosti” izraza kako bi se bar donekle shvatila sva dubina i bogatstvo mišljenja filozofskog “maga” kakav je bio. Kad naglašavam da je za mene rizično pisati o prof. Muminoviću, to nije samo zbog toga što je riječ o jednom blistavom umu, te moje sjećanje ne može biti na razini mog profesora i njegovog “veličanstvenog djela” već i hoće li moje sjećanje biti u mogućnosti da osvjetli, bar donekle, taj “gordi” lik filozofa i čovjeka kakav je bio prof. Muminović. Svjestan sam da vrijeme kojem pripadam nije na razini razumijevanja vrijednosti njegova djela.

Neobično “tih odlazak” prof. Muminovića, čije djelo pripada plejadi velikana filozofske misli XX st., svjedoči o snazi njegova bića u znaku “sokratovskog duha” na prostorima koji nisu pokazali napor da se živi bar malo uspravno, a pogotovo ljudski, o čemu je on ne samo pisao već i ustrajno živio! Kako se može pojmiti njegov filozofski uzlet misli u duhu blochovske nade da sanja “dnevni san” svog “velikog uzora” E. Bloha, da “čovjek za čovjeka postane najviše biće.”¹ Ovo sjećanje, ipak se tiče samo

¹ Kod Platona, u njegovim dijalozima, Sokrat kao “protivnik” pisane riječi kao i njene moguće zloupotrebe, ističe kako mu je važna “živa” riječ, u odnosu na “mrtvu” (napišanu), zato što mu se “živa” može suprotstaviti, a “mrtva” ne može proturječiti. Dakle, u ovom kontekstu mi nedostaje “živa” riječ prof. Muminovića. Želim istaći da je prof. Muminović posjedovao veliku erudiciju (filozofsku, povijesnu i kulturnu) i bio nadmašan retoričar. Kada bi o nečemu govorio kao da je to prethodno naučio i onda izlagao, a digresije su mu bile veoma snažne i upečatljive za sagovornike. Vraćajući se iz Njemačke (tri mjeseca po pozivu Humboltove zadužbine za vrijeme agresije na

mene i mog odnosa prema prof. Muminoviću, te ma koliko skromno i nedostavno bilo, ono je zasnovano na istinitim premisama, premda vrlo fragmentarno, nedovoljno široko i duboko iskazano, a kakvo zaslužuje prof. Muminović.²

Svoje sjećanje i kazivanje želim na početku obilježiti jednom tvrdnjom, bila ona tačna ili se meni samo tako činilo, tj. bila ona rezultat moje opsesivnosti, a to je: da ima ljudi kojima život nije bio naklonjen, a da je među te ljude spadao i rahmetli prof. Rasim Muminović.³ Kad iznosim stav o nenaklonjenosti života prof. Muminoviću, mislim na činjenicu, da sve uspjehe koje je postigao, duguje samo sebi i svom radu i talentu. Samo njegova, uistinu, sizifovska *izdržljivost*, kao i sokratovska *priroda*, kao da su ga pripremile da svijet poima kao da je i “**život posao bez obzira da li se isplati ili ne**”, kako je svojevremeno istakao sam Hajdeger.⁴ Istini za volju, na sličnom fonu je bio i sam prof. Rasim Muminović, kad je isticao da: “**život nije igra ma koliko na igru ličio, život nije igra čak niti kad se samo izigrava**”, te je “život” živio *uspravnog hoda i s ljudskim*

Bosnu i Hercegovinu), boravio je desetak dana u Tuzli. Govoreći o “Fenomenologiji velikosrpske svijesti”, pred mojim prijateljima Mujom (arhitekt) i Zijom (književnik), prof. Muminović je izlagao puna tri sata. Kada sam kasnije svom prijatelju poklonio knjigu na istu temu on mi je, pročitavši je, rekao da je mnogo više naučio iz živog izlaganja, te da mu je ono omogućilo čitanje s razumijevanjem.

² Bez da se opravdam, kao da nije slučajno da veliki umovi teško da imaju adekvatne nasljednike. Da bih, koliko je to god moguće, otklonio svaku sumnju da je ovo što iznosim kao svoja sjećanja bilo na razini mog prof. Muminovića preuzimam na sebe svaki rizik zato što je riječ o unutrašnjoj potrebi koju želim da iznesem vani.

³ “Takve ličnosti su na stanovit način konstantno u sukobu, latentno ili otvoreno, sa svojom sredinom koja ih smatra nerealnim i po društvo opasnim sa svojim konceptima, mudrovanjima i nezadovoljstvima”.

⁴ Upotreba pridjeva “sizifovski” nije shvaćena u smislu “uzaludnosti” već na način koji je tematizirao A. Kami, a koji (tematizirajući i razmatrajući Sizifov sudbinu za koju su bogovi vjerovali da ne može biti teža) ističe da Siziifa može zamisliti sretnim jer dok gura kamen uz planinu Siziif prkosi bogovima, a samo je pobijeden kada se kamen skotrlja u podnožje. Tako bi se moglo tvrditi i za prof. Muminovića, da je “njegov kamen” bila filozofija i njeno praktično ozbiljavanje kroz njegova predavanja, rukopise koje je štampao i kao čovjek uspravnog hoda i ljudskog dostojanstva, a samo na trenutak pobijeden dok ne bi uhvatio zamah za “novo guranje” svog kamena usprkos smetnjama i zastrašivanjima. Moglo bi se tvrditi: “Što je kamen veći to je Siziif snažniji i sretniji. Kada se ističe sokratovski onda nije samo u pitanju Sokratov duh (moralnost i unutrašnji nagon), već i odlučnost da ide svojim putem, a neka svijet misli šta hoće” (Aligieri).

dostojanstvom, a sa čime se može pohvaliti malo ljudi na ovim prostorima. Takav život je zahtijevao mnogo davanja od: intelektualne nadmoćnosti, slobodoljubivosti, individualne nezavisnosti, kao i etičke i moralne uspravnosti. Obično se kod personaliziranja nasljednih i stečenih osobina, temperamenta i karaktera, jedna ličnost “očituje postojanošću u načinu življenja, habitusom i vrednovanjem” a moralna ličnost se prepoznaje po tome što pretvara znanje u moralno djelovanje. Stoga bi se moglo osnovano tvrditi da je prof. Muminović veoma rano, još prije svojih studija, usvojio kantovski rigorizam. “Zvezdano nebo nad nama moralni zakon u nama.” Stoga, možda, i nije čudno što mnogi nisu mogli živjeti takvim životom, te su takve kao prof. Muminovića teško slijedili zato što je imao “nerealne zahtjeve”, a dekadentni političari više ga doživljavali kao “sukob sa svenarodnom vlašću” koju su oni personalizirali i identifikovali se sa “narodom”⁵ Naime, na ovim prostorima živjeti život kao posao nije bila vrлина, već se život izigravao bilo da se radilo o politici, nauci ili nekoj od djelatnosti, da bi se agresijom na Bosnu i Hercegovinu to pretvorilo u “krvavi pir” sa hiljadama mrtvih, silovanih, prognanih, raseljenih, poniženih i uvrijeđenih. Književnik Česlav Miloš u svom znamenitom djelu *Zarobljeni um* koristi riječ *ketmen* koja je arapskog porijekla a označava *laž pod prinudom* te je kao takva dozvoljena jer Svevišnji zna šta je istina, a šta nije. Kako je u SFRJ na djelu bio, prema nekim mišljenjima, mehki autoritarni sistem svi su pomalo bili “ketmeni” ali su autoritarne vlasti bile posebno osjetljive samo i prevashodno prema *nepoštenoj inteligenciji*, (otuda termin *poštena inteligencija*), tj. kritički nastrojena, dok su radnici i seljaci tobože bili prirodni saveznici socijalizma zato što je to njihov sistem.⁶ Dakle, ketmenovsko ponašanje vezivalo se za političku

⁵ Nažalost, kao što nije umakla utjecaju totalitarnosti staljinizma, “socijalistička” Jugoslavija nije uspjela prekinuti genocid nad Bošnjacima koji se iz ranijih razdoblja prenio i u novu Jugoslaviju preko Rankovića, a dovršio sa Miloševićem i Karadžićem; mirnim sredstvima preko Dodika i njegovih velikosrba, a sve prema programu stvaranja Velike Srbije. Tako je tzv., JNA upotrijebila sva raspoloživa sredstva protiv nesrpskih susjeda, da bi svoju bestijalnost, kakvu svijet nije vidio, demonstrirala u Bosni i Hercegovini protiv Bošnjaka.

⁶ Često se poistovjećuju “totalitarni” naspram “autoritarnih” društvenih sistema. Premda je teško na osnovu jedne odrednice izvršiti razliku ovdje to činimo iz metodoloških potreba, zato što smatramo da je jugoslovenski sistem kao autoritaran, a ne totalitaran. Naime, dok se autoritarni režim zadovoljava kolektivitetom i centralizacijom a protiv pojedinaca kao političkih subjekata, pa tako i pojedinačnih sloboda te tako postaje

klasu i njihove epigone poštenu inteligenciju, zato što su pred drugima veličali sistem i njegove nosioce, dok bi druge zbog neznatne kritičnosti denuncirali (komitetima, DB i svim drugim organima), tako da su ovi zbog svoje kritičnosti, ne samo prikivani na stub srama, već dobivali dosije kao neprijatelji sistema, radničke klase, samoupravljanja i sl. I tako, dok su mnogi izigrali život i sve njegove vrijednosti relativizirali, te tako ih dovodili u pitanje, Rasim Muminović je živio život ozbiljno i dostojanstveno bez obzira na teškoće egzistencijalne prirode sa kojima se u Sarajevu susreo veoma rano, i takoreći, u dječaćkim godinama. Ove činjenice ne ističem da bi poprimile prizvuk patetičnog značenja, jer svakako da Muminović nije bio jedini sa takvim životnim statusom, ali sam ubijeđen da je bio jedinstven u načinu kojim je rješavao svoja egzistencijalna pitanja, kao i prolazio kroz životne i obrazovne *Scile i Haribde*.

Premda krhke konstitucije Muminovićev intelektualni i moralni potencijal već na studiju filozofije dobio je odlike “meteorskog sjaja” kojim je obasjavao naše tamne fenomene društvene stvarnosti i lavovski se borio sa lažima, destruktivnim ideologijama, religijskim nastranostima i drugim utvarama, u smislu bekonovskih idola i marksovski shvaćene ideologije kao svijesti “koja vjeruje da je nešto, premda u stvarnosti nije ništa”.⁷ Unatoč društvenim, ideološkim i političkim smetnjama, njegovo ga je stvaralačko, genijalno i umno nadilaženje prosječnosti, uvelo u Pantenon filozofskih *svetaca*, bez obzira da li to nekom bilo drago ili to pokušao osporavati.⁸

Premda se, dakle, izlažem opasnosti da svoje sjećanje i svjedočenje, o ovom velikom i dragom profesoru i čovjeku, pojednostavim i svedem “samo” na njegov karakter kao temeljnu tačku oslonca iz koje se da bar djelimično osvijetliti intelektualna i moralna veličina čovjeka i filozofa kakav je bio Rasim Muminović, činim to iz uvjerenja da je njegov habitus

antidemokratski sistem, totalitarni sistemi se odlikuju sa “suspendiranjem svih zakona” osim ideoloških koji onda ljude pretvaraju u sredstva za ostvarivanje rasnih, kvazi socijalističkih i sl., te se može osnovano tvrditi da je i Miloševićev sistem bio totalitaran dok je Titov bio autoritaran.

⁷ Kao što je “ruska revolucija” završila u staljinizmu i milionima žrtava, jugoslovenska je kao “samoupravna” porodila velikosrpski nacionalizam koji je skončao u nacifašizmu.

⁸ To je Muminović dokazao svojom magistarskom tezom o razlici između “tradicionalne i savremene etike”, a posebno doktorskom disertacijom u kojoj je tematizirao filozofiju Ernsta Bloha s posebnim naglaskom na “ontološko-gnoseološke temelje Blohove filozofije”, svakako tada najznačajnijeg živućeg filozofa.

upravo u tom njegovom karakteru koji se veoma rano formirao i tako ga kao usud pratio čitav život. Već je, naime, Heraklit ustvrdio i čvrsto vjerovao kako je čovjekov karakter njegov usud, koji ga determinira u tolikoj mjeri da ga obilježava za cijeli život. Karakter, karakteristično prema Heraklitu, označava bit čovjeka, te je čovjek onakav kakav karakter ima.⁹ Ukazujući samo na neke mučne situacije i događaje u koje Muminović biva uvučen kao čovjek i naučnik činim to ne samo iz uvjerenja što se nije dao slomiti unatoč autoritarnom sistemu, već što je svojom intelektualnom i moralnom veličinom ostao dosljedan sebi i svom filozofskom putu i ethosu koji heraklitovski rečeno postaje čovjekovim demonom; demon označava Muminovićevu moć da upravlja svojim postupcima i to tako da njegova unutrašnjost determinira spoljašnjost. Nije stoga slučajno (da se poslužim Marksovom metaforom i primjedbom na račun Hegelove filozofije kako mu se nije dopala Hegelova pečinska melodija) što mladi Rasim, urođenog talenta za kritičko poimanje svijeta, spremnog da sudjeluje u promjenama društva koje je grcalo u nepismenosti, intelektualno formiran i nadasve kritički i otvorena uma, nakon nekoliko razreda Gazi Husrev-begove medrese završava Učiteljsku školu, a zatim i Filozofski fakultet. Samo o ovom školovanju bi se mogle ispisati stranice i stranice zato što je mladom Muminoviću, pored učenja (a bio je u svemu odličan), neprestano visio Damoklov mač egzistencijalnih pitanja (morao je raditi za svoje izdržavanje i redovno pohađati školu) utoliko prije što se njegov karakter formirao na, moglo bi se tvrditi, svojevrsnoj asketskoj ravni prema egzistencijalnim pitanjima kao i preziru prema bilo kakvom muljanju i snalaženju koje je kod tadašnje omladine već hvatalo maha (komitet, stipendije, utjecajni roditelji, rođaci i sl.), a koji će kasnije metastazirati u svim oblicima života.

Po završenom studiju filozofije i njemačkog jezika, a na zahtjev Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Fond za nauku Bosne i Hercegovine raspisuje tri stipendije za postdiplomski studij u Beogradu. Kao odličan student, Muminović dobiva stipendiju i odlazi na studije etike u Beograd te marljivo studirajući povremeno piše i drži predavanja da bi se mogao izdržavati. Poslije odbranjenog magistarskog rada i povratka u Sarajevo uvjeren je da slijedi njegov prijem na Filozofski fakultet na predmetu

⁹ Psihologija se dosta bavila, a to čini i danas, pojmom karaktera tako da ja ovdje odustajem od analize ovog kompleksnog pojma, kao i svih implikacija koje on svakako podrazumijeva.

etike mislio je da će to biti formalnost jer je stipendija i bila za taj studij. Za razliku od Kasima Prohića i Eleonore Prohić koji su primljeni na fakultet kao stipendiste istog postdiplomskog studija kao i Muminović, jedino se Muminoviću, na prijedlog Arifa Tanovića profesora / političara, Filozofski fakultet u Sarajevu zahvaljuje i tobože oprašta stipendiju premda je fakultet nije ni dao. O ovom je profesoru pisao i sam prof. Rasim Muminović u predgovoru svoje znamenite knjige *Etos i ljudsko bivstvovanje* (V. M., 1989.).

Suočen sa grubom činjenicom da ne može biti asistent i zbog nesigurne egzistencije (stanovao je sa jednim čovjekom u dvokrevetnoj sobi čija je skromnost bila takve prirode da nije imao gdje držati svoja osnovna dokumenta) na prijedlog jednog svog profesora (iz dodiplomskog studija) svoje diplome ostavio je u njegovom domu. Ali što bi narod rekao *ne lezi vraže*, naime kada se pojavio konkurs za predmetnog nastavnika na Visokoj-političkoj školi u Sarajevu, koja nedugo kasnije prerasta u Fakultet političkih nauka, te kad je otišao po svoje diplome kod spomenutog profesora ovaj mu je na vratima rekao kako su se djeca igrala sa njegovim diplomama te su ih negdje zagubila i da ih trenutno ne mogu naći. Šta reći o spomenutim profesorima već “O, miseras hominum, o pectora ca eca!” O ovim bizarnim ponašanjima pojedinaca ne bi bilo potrebno trošiti niti pišljivog boba da nisu dramatično i direktno determinirala egzistenciju i cjelokupni dalji životni i razvojni put Rasima Muminovića.

Tako me je Muminovićevo djelo *Hadži Murad i Sandžak* (Sarajevo, 2005.) podsjetilo na kasne sedamdesete, zato što taj rukopis (bio je pod nešto drugačijim naslovom) recenzenti i izdavačka kuća “Veselin Masleša” tada nisu željeli štampati zato što je tobože bilo određenih tamnih tonova u rukopisu, vezano za Sandžak, NOB, četničke pokolje i sl. Radilo se o dijelovima koji su tematizirali historijske činjenice, a one se nisu dopadale ne samo tadašnjoj nacionalističkoj ideologiji već i službenoj političkoj eliti, tobože nije sazrelo vrijeme. Sjećam se kako mi je tom prilikom čitao dijelove tog rukopisa i pričao o svom dječaćkom sjećanju i iskustvu, a posebno kada se bližio kraj rata. Naime, poznato je da je, sa povlačenjem Nijemaca, Tito amnestirao veliki broj četnika ukoliko se pridruže partizanima, a i sam kralj Petar je izdao uredbu o potrebi priključenja istih NOV. Tada je devetogodišnji Rasim gledao kako narod Sandžaka dočekuje NOV, a među njima je bio nemali broj onih koji ni kokardu nisu skinuli sa šubara i kapa, a kamoli da su promijenili svoju četničku ideologiju.

Narod Sandžaka je otkidajući od svojih usta hranu koju je imao (mlijeko, mliječni proizvodi), iznio pred tzv. borbe, da bi novi i objesni partizani kotrljali kačice sa sirom i kajmakom, niz padinu sjeničkih brda tražeći mesa. Upravo iz takvih prizora, koji su se urezivali u svijest mladom Rasimu i koji će ga trajno obilježiti za humanum, a protiv svakog zla, nasilja, te ideoloških i religijskih zatucanosti trajno će ga obilježiti na njegovom životnom, edukacijskom i filozofskom putu. Naime, premda se jugoslovenski sistem udaljio od staljinizma, te uveo samoupravljanje, taj sistem je izdržao autoritet partije, a vojsku i policiju kao faktore unutrašnje stabilnosti, te je posebno bio neumoljiv prema individualnosti i samosvojnosti. Stoga, Muminović i njegovo djelo nisu bili protiv ideje koju je sistem zagovarao (osim što je razotkrivao zablude, promašaje, laži, kao i sve ideološke “fantasmagorije” tog sistema) koliko je sistem bio protiv takvih kakav je bio prof. Muminović. Dakle, sistem je više stvarao, odgajao i oblikovao malu armiju ljudi kojima će glavni posao biti ne samo denunciranje drugih i drugačijih već su bili oruđe kojim se sistem koristio protiv onih koji su zagovarali slobodu, moral i dostojanstvo ljudi. Tako su te “moralne i intelektualne ništarije” – koje su samo zahvaljujući tom i takvom sistemu mogle vjerovati da su nešto premda su kao ljudi i intelektualci bili ništavni što je vrijeme i pokazalo – bili visoko honorirani za svoju dosljednu borbu protiv neprijatelja sistema.

Profesora Muminovića upoznao sam davne 1965. godine i od tada sam postao i ostao njegov student sve do njegove smrti što ne mora značiti da sam bio i dobar student i na nivou njegovih intelektualnih zahtjeva, ali, usudujem tvrditi da sam bio njegov istinski prijatelj. Stoga se, moje fragmentarno svjedočenje i sjećanje neće toliko bazirati na isticanju veličanstvenog i obimnog djela Rasima Muminovića.¹⁰ Ta se djela mogu i sama, svako samostalno kao i u cjelosti, braniti te izdržavati probu vremena. Istina, u zemlji čije građanstvo i ruralno stanovništvo pati od duha lijenosti svake vrste, a intelektualne pogotovo, ničije stvaralaštvo ne nailazi na odjek osim ideološko-političkih pamfleta, koje potpomažu stranke, religijske zajednice i konzervativne, bolje reći velikonacionalni-

¹⁰ Ovo sjećanje i svjedočenje, naglašavam to i u ovoj fusnoti, će se više zasnivati na ličnim utiscima, događajima i svjedočenjima koja su nastala iz razgovora sa prof. Muminovićem, mojim prisustvovanjima pojedinim javnim predavanjima, debatama i savjetovanjima na kojima je govorio, ali i utjecajima pojedinih njegovih djela na moje formiranje, mišljenje kao i stavove o pojedinim pojavama.

stičke elite, glupi i navalentni pojedinci, kako u prošlosti tako i danas. Istina, nekad su krali, lagali, denuncirali, pa čak i ubijali u ime radničke klase i samoupravljanja, a danas to isto čine u ime nacije.

Svoje sjećanje i svjedočenje započinjem 1968. godinom. Tu je godinu obilježio studentski bunt (junske demonstracije studenata). Ta godina je bila presudna za moje vezivanje uz profesora Rasima Muminovića i njegovo djelo.¹¹ Tih dana, prije uličnih prosvjeda, rasprave su se vodile po aulama fakulteta. Kad su vlasti saznale da se studenti pozivaju na ulicu, CK i drugi organi BiH su izdali "fetvu" univerzitetskim organizacijama (koje su do tada bile kvaziautonomne) da se može prosvjedovati ali samo u aulama fakulteta. Tada je prof. Muminović izrekao otprilike ovakvu rečenicu: "Budući da su nam uskratili autonomnost odlučivanja i slobodu kretanja, ja više ne želim biti u ovoj sali zato što se to protivi mom intelektualnom i etičkom učenju i idem nešto ozbiljnije raditi u svom kabinetu! Ali ako pak bude uličnih demonstracija ja sam u kabinetu i ko bude išao na njih neka dođe po mene.". Tako je i bilo. Ja sam otišao po profesora Muminovića te smo zajedno prisustvovali tim događajima.¹² Ono što ću kasnije saznati jeste činjenica da su mnogi profesori, zbog hajke koja je išla prema njima negirali svoje učešće u demonstracijama za razliku od prof. Muminovića koji je svoje učešće posvjedočio, ali i zamalo izgubio mjesto na Fakultetu. Ovdje moram istaći jednu činjenicu, a to je da njegove rasprave, pored kritičkog odnosa spram društvenih pojava, nisu bile usmjerene samo prema vlasti već nisu štedjele ni profesore, a ni studente. Tako je u jednom svom obraćanju kritikovao i mnoge studente koji dugo studiraju ili mijenjaju fakultete, te ih na njemu svojstven način uporedio sa leptirima koji lete od cvijeta do cvijeta (od fakulteta do fakulteta), te dok leptiri uspijevaju da opruše cvjetove i time ostvare svoju funkciju, ovi studenti ne uspijevaju da okrunu uspjehom svoje dugo studiranje. Dobro pamtim događaje iz 1968. godine i neke profesore koji su na početku demonstracija bili toliko radikalni da su

¹¹ Moje poznanstvo sa prof. Muminovićem je u početku prolazilo i kroz nekoliko faza. Slušanja sati iz etike, zatim prisustva na njegovim javnim istupima, te na nekim tematskim raspravama, a moje pravo približavanje i intenzivno druženje vezano za događaje iz 1968. godine.

¹² Radi se o tome da sam ozbiljnije počeo da se bavim filozofijom i njenim disciplinama. Pored činjenice da nisam filozof po struci moram istaći da sam od prof. Muminovića veoma mnogo naučio ne samo o filozofiji kao cjelini već i njenim disciplinama, premda se nisam upuštao u profesionalno tumačenje i ocjenjivanje.

prosto pjenili, te ne može ovo ovako, te ne smije tako i sl., a kako se približavao kraj demonstracija i vlast stezala obruč oni su postajali prava jagnjad, dok je Muminović ostao dosljedan sebi i stavovima koje je branio. Naime, u svojim nastupima prof. Muminović je prvo navodio činjenice, zatim ih kritički preispitivao, te konstruktivno i sugestivno ih prenosio na učesnike. Međutim, kad je nastupio raspust i studenti se razišli kućama situacija je bila toliko kritična po prof. Muminovića da je mogao da ostane bez posla samo zato što se nije znao posuti pepelom kao mnogi drugi. Situacija je bila toliko ozbiljna da su ga iz Frankfurta pozvali da tamo bude profesor. Vjerujem da je to poteklo od Ernsta Bloha zato što znam da je već radio na doktorskoj disertaciji o tom velikom filozofu.¹³ Moram da kažem da sam često razmišljao, premda je to s moje strane bilo vjerujem iz obzira i respekta prema profesoru, neka moja fantamazgorija, da je za samog prof. Muminovića možda bilo bolje da je tada otišao u Njemačku, pogotovo što su se nastavila razna šikaniranja vlasti i pojedinaca kao i marginaliziranje njegovog rada. Međutim, ostao je nesalomljiv i intelektualno i moralno pogotovo što je dolazilo vrijeme sve manje kritičnosti o svim društvenim fenomenima.

Sjećam se jedne rasprave o povratku Marksa na fakultete, a to je bilo poslije Titovog pisma. (Nastavni programi koji su nastali od ideologa bili su pod pokroviteljstvom Sindikata što je vodilo banalizaciji ne samo nastave već i Marksove misli.) Na toj raspravi o marksističkoj filozofiji prof. Branislav Đurđev (profesor historije na Filozofskom fakultetu) je isticao tezu da mi ne samo da nemamo marksističke filozofije nego ne znamo ni šta je ta filozofija. Replicirao mu je prof. Muminović riječima “Prvo se izvinjavam prof. Đurđevu zbog njegovih godina u odnosu na moje, ali bi tolike godine trebale više da obavezuju prof. Đurđeva nego mene. Naime, prof. Đurđev želi da izigrava historičara među filozofima, kao i filozofa među historičarima, a nažalost nije niti jedno niti drugo.”. Premda sam čitao filozofska djela ipak sam preko Muminovićeve štampane disertacije *Filozofija Ernsta Bloha* došao u dodir sa najvažnijim Blohovim djelima, a izdvajam *Princip nada* (tri toma). Za bolje razumijevanje filozofije posebno su mi pomogle knjige *Ljudskost*

¹³ Tek ću kasnije saznati, istina dosta kasno, da je DB poslala raspise prema mjestu stanovanja, te zahtijevala da se organi pozabave procjenom kako su se pojedini studenti ponašali u demonstracijama. Tako sam zahvaljujući svom cimeru B. A. dobio dosije od DB.

i povijesnost, Filozofija i praksa, Ognjen Prica – svijest, život i partija, te Etos i ljudsko dostojanstvo. Interesantna je sudbina djela *Ognjen Prica – svijest, život i partija* (Školska knjiga, Zagreb, 1981. godine). Djelo je prvo uzbudilo velikosrpske i nacionalističke duhove u Srbiji zato što se raskrinkavala sva vlast Karađorđevića, a posebno kralja Aleksandra koji nije bio poznat samo po uvođenju diktature i namještanju ubistava već i kao veliki kradljivac novca. Po demokratskim promjenama iz Hrvatske su Muminoviću poslali 100 primjeraka spomenutog djela da ga Tuđmanova vlast ne bi uništila. Međutim, kada su četnici zauzeli Grbavicu, a Muminovićev stan je bio u blizini Željinog stadiona, po završetku rata i povratka u svoj stan Muminović je zatekao brojne knjige osim 100 komada knjige *Ognjen Prica*. Kada je riječ o knjizi *Ljudskost i povijesnost* tu sam pored drugih pojmova koji su važni za filozofsko mišljenje, bar što se mene tiče, potpunije razumio distinkciju između *sofije* i *filozofije* koju je među tim kategorijama proveo prof. Muminović. Od tada sam jasnije shvatao zašto Muminović nije pristajao da bude samo mudar, zato što mudrost pored drugih atributa vuče na korisnost, već se lavovski borio za filozofiju i s njom protiv utvara bekonovske provinencije, ispraznog mudrovanja, predrasuda kao i olakog i populističkog filozofiranja koja se dopadaju masama.

Djelo *Etos i ljudsko bivstvovanje* je na mene izvršilo snažan dojam, tako da sam bio napisao neku vrstu osvrta, ali je nisam želio publicirati smatrajući da nije na razini tog djela.¹⁴ Djelo *Etos i ljudsko bivstvovanje* je imalo takvu metodološku strogost, a cjelokupna građa odvija se kroz takoreći hegelijansku trijadu: tezu, antitezu i sintezu iz koje proizlazi nova teza itd.

Sjećam se vremena u kojem je morao napustiti katedru na Arhitektonskom fakultetu jer su kod njega pali na ispitu sinovi čuvenih Džemala Bijedića i Branka Mikulića. Stvarni razlog za njegovo istjerivanje sa Arhitektonskog fakulteta bila su ta “tatina djeca”, a formalno se odnosi na to da im nije predavao marksizam, premda je prof. Muminović poslao

¹⁴ Poslije sam pročitao recenziju prof. Vojina Simeunovića (želim reći da sam tog filozofa i čovjeka dobro poznao, a njegov humor je bio karakterističan i ne znam zašto ali njegova pojava (visok, mršav, oštra gusta kosa, crni mantil, ambrela koju je često nosio) neodoljivo me podsjećala na danskog filozofa Kjerkegarda), te mi je bila satisfakcija što sam bio na sličnom fonu, bez primisli da sam ja Vojinovi filozofskih dosega. Ali ono što ne želim prešutjeti, a što me u ovom djelu fasciniralo jeste, pored njegove teorijske, posebna metodološka kompozicija djela.

literaturu po kojoj su studenti spremali ispit i trebali odgovarati. Navodeći kako im je prof. Muminović predavao filozofiju, a ne marksizam na šta je Muminović uzvratilo: "Tačno je da im nisam predavao vaš marksizam.". Poznato je, također, da je za vrijeme Mikulića došao na red i časopis *Praxis*¹⁵. To je bio časopis za filozofiju hrvatskog filozofskog društva. *Praxis* je bio trn u oku, te se od filozofa iz Bosne i Hercegovine zahtijevalo da se ograde od tog časopisa, pogotovo oni koji su u njemu objavljivali svoje tekstove, a među njih je spadao i prof. Muminović. Jedan broj filozofa nije ni pisao za *Praxis* zato što nije ispunjavao uvjete, premda se odricao saradnje. U to vrijeme su pojedini bosanskohercegovački filozofi javno iznosili svoje optužbe na račun *Praxisa* i tobože zbog neprimjerenih tekstova prekidali dalju saradnju. To je bilo prilično otužno čitati, da se ozbiljni intelektualci javno posipaju "pepelom" jer su tobože skrenuli s "kursa". Jedini koji nije pristao na kapitulaciju je bio prof. Muminović. Odbijajući da prihvati taj ponižavajući zahtjev, ili kako se tada govorilo odbijao da saraduje s vlastima, bio je pozivan na informativne razgovore. Na pozivanje H. Ištuka da dođe na razgovor prof. Muminović mu je rekao: "Možete samo doći da me uhapsite!". Ne mogu, ali i ne želim, prešutjeti ni činjenicu da je na jednom savjetovanju Hamdija Pozderac, kojeg je inače prof. Muminović poznao i veoma cijenio, rekao: "Šta hoće, Rasime, oni tvoji praksisovci?", na šta mu je Muminović odgovorio: "To nije tema o kojoj se ovdje govori, kao i činjenica da tamo nije tako crno kako se u Bosni govori i piše u štampi o časopisu *Praxis*". Na to mu je Pozderac uzvratilo kako će svim praksisovcima "stući rogove". To prof. Muminović nije mogao otrpiti te je rekao da se čudi odakle Pozdercu pravo da sudi o filozofiji na osnovu jedne ili dvije pročitane knjige iz filozofije. Poslije tih riječi veliki broj epigona rekli su da je takav govor nedopustiv, te su digli pravu hajku protiv Muminovića, tako da ga je sam Pozderac zaštitio riječima da ga ne brane od Muminovića, jer ga on već dugo poznaje, te da se ne ljuti. Ovdje moram naglasiti da je prof. Muminović bio veoma kritičan prema antifilozofskom, nekorektnom, nekritičkom i posebno teorijski neargumentovanom mišljenju, što sam i sam osjetio na vlastitoj koži. I premda sam se, što bi rekli pazio i vodio računa da ne govorim ili pišem gluposti (bilo u logičkom ili teorijskom smislu), znao sam nešto

¹⁵ Zato kad god mi neko u pozitivnom smislu spomene B. Mikulića ja ga se sjetim kao glavosjeće koji je više od drugih koristio Udbu i CK BiH za obračune sa svojim neistomišljenicima.

napisati ili izgovoriti što ga je jako ljutilo, premda je prema meni i mom skromnom radu bio veoma naklonjen. Kada je riječ o filozofiji prof. Muminovića, treba reći da je ona bila neodvojiva od njegova načina života, te da se na njega i njegovu filozofiju može primijeniti princip da za njega ne postoji filozofija ako s njom nije u skladu živjeti. Ovo se posebno odnosi na etiku i moral.

Negdje početkom devedesetih u Beogradu je organizovan naučni skup o djelu Meše Selimovića – bila je riječ o dvadesetogodišnjici objavljivanja djela *Derviš i smrt* – a kojem je prisustvovao i Muminović, te je zastupao tezu da je cjelokupno stvaralaštvo Selimovića bošnjačko, ne samo prostorno i vremenski, hroničarski i naracijiski po uzoru jednog Bašeskije već i po jeziku koji je ukorijenjen u bošnjačkoj tradiciji i sl. Uvažavajući Muminovićevu argumentaciju “otac srpske nacije” Dobrica Ćosić mu je odgovorio kako se sam Selimović izjasnio i opredijelio da bude “Srbin”, te da ta argumentacija gubi svaki smisao prema Selimovićevom samoodređenju. Na to mu je Muminović replicirao da se ljudi mogu opredjeljivati **samo** za ono što nisu, ili izigravati i željeti da budu nešto drugo, kao i to da ih na to mogu tjerati okolnosti (što spada u domen samootuđenja) ili pak izigravati nešto drugo (karnevalska forma), ali se nikada ne mogu opredjeljivati za ono što istinski jesu. Dakle, zamislite nekog ko je po svom identitetu srpske nacionalnosti, a koji se onda opredjeljuje kao Srbin ili pak izjavljuje “Ja sam Srbin”, premda to svi u Srbiji znaju. U ovom kontekstu sjećam se čuvene rečenice, mog omiljenog glumca i čovjeka Ljube Tadića koji je trebao glasati za smjenu tadašnjeg direktora *Politike* prof. Ivana Stojanovića, koju je izrekao na Miloševićeve pritiske da on nije Srbin po profesiji, već da je po profesiji glumac. Dakle, daleko bi nas odvelo razglabanje o postupcima Mešinog izjašnjavanja za Srbina, ali vidimo koliko je karikaturalno opredjeljenje Nemanje Kusturice, na jednoj strani kao i sva silna apanaža koja mu je pripala zbog profesionalizacije srbizma. Razlog zbog čega spominjem ovu polemiku leži u činjenici kako su svi nacionalistički histeriji međusobno povezani. Naime, tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu, prostorije Filozofskog fakulteta su bile (zbog neprestanog granatiranja) smještene u zgradi Pravnog fakulteta i to u zadnjem dijelu zgrade. Po završenoj nastavi postdiplomcima jedan student se požalio da ne može naći jednu knjigu i prof. Muminović mu je obećao dati ako pođe s njim do Bjelava gdje je privremeno boravio. U neformalnom razgovoru koji su vodili spomenut je i književnik Meša Selimović za kojeg je Muminović

rekao da je zaista vrhunski stvaralac na što se student pobunio, te rekao kako to nije tačno zato što je zloupotrijebio kur'anski ajet na početku knjige *Derviš i smrt*. Uzalud mu je prof. Muminović objašnjavao da postoji umjetnička sloboda, a kao najznačajniju činjenicu naveo je da je Selimović prvi od modernih bošnjačkih pisaca navodio citate iz Kur'ana. Sve to nije zadovoljilo postdiplomca, te mu je Muminović rekao: "Nemoj da ideš po knjigu tebi ona nije ni potrebna, pored tvojih predrasuda i ideoloških utvara, ti svakako već sve znaš".¹⁶

Vratimo se osamdesetim koje su za mene bile otkriće velikosrpskog nacionalizma, a kao reakcija i velikohrvatskog nacionalizma. Naime, kako sam često dolazio u Sarajevo koristio sam priliku da bar nakratko posjetim svog profesora koji mi je sve više i više govorio o pogubnosti narastanja velikosrpskog i velikohrvatskog nacionalizma i njihove pogubnosti po sve narode, a napose po bošnjački korpus. Istini za volju, Muminović je proveo i pravio distinkciju u tome što je velikosrbizam i srpski nacionalizam, te da je isti uvijek prvi izazivao velikohrvatski nacionalizam, a fašizam posebno premda ni za njega nije nalazio opravdanje i razumijevanje. Pritom mi je govorio o fenomenologiji velikosrpske svijesti što će kasnije naći svoje mjesto u njegovom trotomnom djelu *Filozofija ideologije* gdje posebno tematizira destruktivne ideologije XX st., staljinizam, fašizam i nacizam, dok velikosrbizam i velikocroatizam naziva subideologijama zbog činjenice da nisu samo u cjelosti preuzele ideologije i prakse fašizma i nacizma – odnos prema Jevrejima kao primjer – već su i dodale svoje specifičnosti koje su bile strašne i fašizmu i nacizmu kao režimima (ustaše i Jasenovac, četnici i klanje). Moram priznati da sam u početku bio zatečen i bio sam uvjeren da moj profesor ulazi u godine te da ga uznemiruju duhovi prošlosti, nešto slično Ćopićevoj posveti Ziji Dizdareviću, a za koje ja nisam bio uvjeren da se mogu vratiti, ne samo što ih nisam iskusio, već i stoga što je zvanična historija bila ne samo ideologizirana već su se i strašni zločini gurali pod tepih. Da budem iskren nisam samo ja bio u zabludi bilo ih je mnogo, kako onih koji su po pozivu bili historičari, tako i po godinama, a o političarima nema smisla niti govoriti. Na jednom simpoziju gdje se govorilo o šovinizmu i velikosrpskom nacionalizmu, te pošastima koje

¹⁶ Inače, osobno mislim da je kroz osporavanje Mešinog djela to najznačajnije uporište tzv. islamskih nacionalista – da ne spominjem najnoviju knjigu u kojoj se dokazuje da Meša nije napisao *Derviša*, već je to uradio Ivo Andrić, a Mešu su samo potpisali.

oni donose, Muminović je za neke učesnike bio radikalan, a od njegove diskusije ogradio se i prof. Avdo Sućeska kao i Fuad Saltaga. Koliko život može biti ciničan i ironičan svjedoče spomenuti profesori, Fuad Saltaga je ubrzo morao pobjeći s Pala jer su Pale postale srpska prestolnica koje će cijelog rata ugošćavati najveće zločince i velikosrpske nacionaliste, kao i nacionaliste "svih boja". Kad je, pak, izvršena nezapamćena agresija na Bosnu i Hercegovinu u grad Sarajevo stavljen pod dugogodišnju opsadu i bjesomučno granatirano i stanovništvo svih nacija ubijano, profesor Sućeska je sreo prof. Muminovića i tražio da mu ovaj oprost za što ni u snu nije mogao zamisliti destruktivnost i zvjerstva Srba. Muminović mu je uzvratilo: "Ljudski je griješiti, ali nije ljudski napadati drugoga bez argumenata.". Svijest i fenomenologija velikosrpske ideologije u djelu *Filozofija ideologije* prof. Muminovića je posebno blistavo prikazana, tako da ću je ovdje ukratko prepričati da bi se bolje shvatila ingenioznost Muminovića kao filozofa.

Slijedeći Manhajmov postulat o genetičko-kauzalnim odnosima kod formiranja velikosrpske svijesti i ideologije kao iskrivljene svijesti velikosrba o sebi, svojoj povijesti i drugima i njihovim povijesnim fazama, Muminović tu svijest tematizira kroz tribalno-ruralnu, manijakalno-mitsku, guslarsko-imaginarnu, tifusarsko-dogmatsku svijest da bi kod Miloševića skončala u pervertirajućoj svijesti "svi Srbi u jednoj državi".

Tribalno-ruralna svijest (svijest plemena i sela) nije ništa drugo do svijest tla i krvi. U svom aktualiziranju to je svijest zavedenih masa koje ponesene slavoljubljem od strane zavedenih i svirepih pojedinaca počinju da brane umišljena prava koja imaju sličnosti sa Hitlerovim pozivom na krv i tlo.¹⁷ Za razliku od njemačkog utemeljenja u stvarnosti krvi i tlu, kod velikosrbizma su to kategorije nebeskog naroda i zemlje, premda tribalno-ruralnoj svijesti nedostaje teorijsko obrazloženje za svoje ciljeve, dok ih rasizam teorijski veže za seljaštvo i zemlju. Istina, tribalno-ruralnu

¹⁷ Poznati engleski filozof Fransis Bekon, osnivač naučnog metoda, smatra da za spoznaju posebnu opasnost predstavljaju četiri vrste idola (predrasude, mitovi, legende i sl., sve vrste idolatrije), a to su: idoli spilje (individualni i subjektivni pogled u kojem dominiraju sjene, a ne stvarne figure, osobe i sl.), idoli plemena (legende i mitovi koji se prenose s koljena na koljeno, a potomci to primaju bez mogućnosti da adekvatno provjere istinitost tih priča), idoli trga (nekritičko prenošenje i prepričavanje događaja koji su ili uvećani ili se uopće nisu dogodili), te idoli pozorišta (kad se pojava pretvara u ono što nije, lažno se predstavlja primjerice Srbi kao žrtve, ne samo politike iz okruženja, već i svjetske).

svijest konstituira i pravoslavlje ali ne kao religija već kao politika što je evidentno i danas. Tako se velikosrpska ideologija kao iskrivljena svijest koja nije svjesna pretpostavki svoje nepodudarnosti sa zbiljom, javlja u oblicima utvara, dogmi, imaginarnih bića, a nemogućnost da ih se oslobodi dolazi od činjenice što se na takvoj svijesti izgradio život koji nije u mogućnosti da razlikuje privid od stvarnosti.

Mitsko-manijakalna svijest je rodno mjesto srpskog nacionalizma zato što je pozivanje na srpstvo uvijek priziv na destrukciju gdje se najveći zločini tretiraju herojstvom. Iracionalnost kosovskog mitosa je u oštroj kontradikciji sa mogućnošću i realnosti u kojoj se nalazi srpski narod. Iako je car, a ustvari knez Lazar (i na ovom se primjeru vidi megalomanija srpske svijesti i povijesti), bio prisiljen da svoj narod nazove nebeskim kad se u zemaljskim stvarima pokazao bolesno ambicioznim zato što je na Kosovu polju, u frontalnom napadu sa svojom malobrojnom vojskom u odnosu na Otomansku, dočekaio istu i bio potučen do nogu. Kad je sagledao posljedice svoje strategije našao se u dilemi kojem će se carstvu prikloniti da li zemljaskom ili nebeskom? Ovo ne bi bilo vrijedno spomena da iz tog poraza nije nastao mit o kosovskom boju i neustrašivim junacima, kao i potreba da se Kosovo nikad ne zaboravi i isto osveti u formi kosovskog zaveta. Tako je, npr., ratni zločinac Mladić osvojivši nebranjenu zonu UN-a, Srebrenicu i Žepu poklonio srpskom narodu i osvetio se Turcima za poraz na Kosovu. Osim što je pokazao odsustvo bilo kakvog historijskog uma taj, tzv., oficir jugoslovenske vojske pokazuje da je cijelo vrijeme ispod crvene petokrake nosio zločinačku kokardu zasnovanu na kosovskom mitosu. Dakle, knez Lazar govoreći o zemaljskom i nebeskom carstvu i sam je postao mitski car ni ne sluteći da će njegov nebeski narod kad god dođe u priliku ubijati, pljačkati, klati druge narode u ime kosovskog zaveta. (R. Muminović, *Zarobljeni um*, 2000. str. 205).

Prolašavajući sebe nebeskim narodom velikosrbi su sebe isključili iz realizacije ideje humanuma, ne samo zato što je srpski narod postao nebeskim te sebe isključio iz zemaljskih zakona, već što je onda sebe doveo u direktnu vezu sa Satanom da na zemlji ispoljava satanske karakteristike. Zato priziv Kosova uvijek znači hvatanje za kamu kao simbol klanja. Tako će Kosovo kao mitos pobjede koji je postao, ne samo metafizička vertikala srpske kulturne baštine, nego ga ne bi vrijedilo ni spominjati da nije postao i izvorom najprimitivnije genocidne ideologije u povijesti ljudskog roda. (R. Muminović, *Srbizam i stradalništvo Bošnjaka*,

str. 110) Kako inače razumno objasniti ispaljivanje na hiljade granata na Sarajevo uz gusle i guslarske pjesme. (R. Muminović)¹⁸

U neposrednoj vezi sa mitsko-manijakalnim oblikom razvio se guslarsko-imaginarni oblik svijesti nametnut tvorbama i stvoreno maštom slijepih guslara koji svojim pjesmama dočaravaju nepostojeća junaštva iz mitsko-manijakalnog perioda. Tako se pričom ili narodnom pjesmom ostvaruje ono što im je gruba stvarnost uskratila te u glorificiranju predaka potomci izgledaju nemoćno i bijedno. "Teško je zamisliti oblike ljudske aktivnosti u kojima bi subjektivizam nalazio toliko mjesta koliko u tim narodnim pjesmama u kojima se izjednačava izmišljeni sa stvarnim događajima i ličnostima, predstavljaju nacionalni porazi kao podvizi i pobjede, prosječni borci kao izraziti junaci, što je ideološki poželjno koliko znanstveno nedopustivo" (Ibid., str. 110–111).

Zahvaljujući mitskim elementima od kojih je sazdana guslarska svijest moglo se dogoditi da srpska vojska stane pred Austro-Ugarsku te ponovi grešku koju su napravili Srbi 1389. godine istrčavanjem pred Osmanlije na Kosovu. Od poraza pred Austro-Ugarskom i patnji srpskog naroda koji se povlačio, te pljačkanja albanskog stanovništva od strane srpske vojske stvorio se tifusarsko-dogmatski oblik svijesti iz kojeg je proizašao pijemontski sindrom. Pijemont je u Italiji kao državica bio stožer oko kojeg se okupila i formirala Italija kao nacionalna država, tako se kod Srba stvorila iluzija da su oni tvorci i čuvari prve Jugoslavije, premda je to bilo djelo Francuza i Engleza da se osvete Austro-Ugarskoj monarhiji, a poraženu Srbiju pretvore u pobjednika.

Tako će se dogoditi i sa drugom Jugoslavijom u kojoj će četnički pokret u Srbiji biti cijelo vrijeme Drugog svjetskog rata nosilac nacističkih i fašističkih ciljeva, a pred kraj rata priskrbiti sebi oreol pobjednika priključujući se partizanima. Tako su sve ratove koje je Srbija vodila i izgubila ideolozi srbizma proglasili pobjedama. Među najpragmatnije laži i obmane svakako spada i teza Dobrice Ćosića kako Srbi gube u miru ono što su dobili u ratu premda je obratno, ono što izgube u ratu svijet im prizna i priskrbi u miru kao pobjedu, to se dogodilo kako u Prvom tako i u Drugom svjetskom ratu. U Prvom svjetskom ratu Francuzi su Srbe ubacili u borbu protiv već poražene Austro-Ugarske, te su se zahvaljujući idejama jugoslovenstva uspjeli pojaviti kao osnivači države koja će u dvadeset godina trajanja biti tamnica naroda, jer će Vidovdanski ustav

¹⁸ Rasim Muminović: *Fenomenologija srpske genocidne svijesti*, Ankara, 1995.

na jednoj, te šestojanuarska diktatura na drugoj strani proizvesti takav raskol da će u Drugom svjetskom ratu nastati nova država u kojoj će nestati kraljevstva koje jedva da je i imalo normalne attribute kraljevstva.

Dakle, geneza velikosrpske ideologije koja se nalazi u tribalnoj svijesti (plemenskoj svijesti) sve aspekte života konstituira po vertikali. Formirana u doba Dušanovog carstva (koje jedva da je trajalo deset godina) i završava u dogmatskoj svijesti u kojoj je srpska povijest idealizirana i glorificirana na način da su svi porazi pretvoreni u pobjede, da su nebeski narod i sl., nažalost traje sve do danas. Dakle, duh velikosrbizma je jednoobrazan duh, duh prošlosti, Kosova, duh završene povijesti, paradigmatički stereotip koji izražava kolektivnu volju i mistificirana osjećanja. On uslovljava posebno ponašanje, zaseban stil koji implicira odricanje individualnosti da bi se moglo potčiniti kolektivnom mišljenju, bolje reći uvjerenju koje ne pretpostavlja mišljenje. On proglašava historiju važnijom od života, a kulturu koja se ne drži mistificirane historije nevažecom ili u najboljem slučaju sumnjivom. Stupanj nacionalne zaslijepljenosti toga duha najbolje se ilustrira činjenicom da je ubijanje Bošnjaka osveta Kosova.¹⁹

Prof. Muminović zadužio je bošnjački narod svojim djelima, čemu svjedoči njegovo veličanstveno djelo *Filozofija ideologije* u tri toma koje nije samo obasjalo i objasnilo destruktivne ideologije već i pokazalo na fenomenološkoj ravni nastanak i razvojne oblike velikosrpske ideologije, te na političkom planu i srpsku politiku koja je pored bošnjačkog, albanskog i bugarskog naroda nanosila veliku nesreću i samom srpskom narodu. On u svojoj analizi kritički sagledava i bošnjačku ideologiju koja u pravom smislu i ne postoji. Kada vuk pokolje dovoljno ovaca one nastave mirno pasti, poređenje sa bošnjačkom ideologijom koja i poslije tolikih genocida srlja u propast.

Cijeneći ljude i intelektualce koji se nisu potčinjavali ili potkazivali svoje kolege vlastima, tačnije DB BiH, kakav je i sam bio, prof. Muminović (Muminović je godinama bio potkazivan od jednog kolege sa Filozofskog fakulteta) je svoju knjigu *Etos i ljudsko bivstvovanje* posvetio uspravnom hodu Gaje Petrovića²⁰ koja u podnaslovu glasi "Moralno-etičko otrežnjavanje". Posveta filozofu Gaji Petroviću nije

¹⁹ Isto, str. 206.

²⁰ Govoreći o filozofu Gaji Petroviću i njegovoj filozofskoj ostavštini Muminović naglašava kako ovaj još nije shvaćen koliko je veličanstveno njegovo djelo.

samo puka posveta jednom od najvećih (u to vrijeme živih) filozofa na prostorima bivše Jugoslavije, već je ona svojom filozofičnošću (teorijski, logično, metodološki i opsegom) odgovarala jedinom filozofu kakav je i u svjetskim razmjerama dao dignitet Marksovom djelu. Spominjanje Gaje Petrovića ima za potrebu da se naglasi činjenica za koju ja držim da je istinita, a to je da se prof. Muminović svojim djelom i načinom tematiziranja Marksa i marksovskog načina mišljenja stavlja uz bok sa filozofom Gajom Petrovićem, te bez pretjerivanja prvim i posljednjim serioznim marksističkim misliocem na području Bosne i Hercegovine bez obzira da li se bavio etikom, filozofskom antropologijom, ontologijom, gnoseologijom, estetikom ili nekom drugom filozofskom disciplinom sve ih je dovodio do etičko-moralnih postulata u kojima se ostvaruje filozofski zahtjev da čovjek za čovjeka postane najviši cilj. Stoga, teško mi je pronaći, na prostorima Bosne i Hercegovine nekog filozofa koji je sa više uspjeha demonstrirao filozofsko mišljenje koje je na višoj teorijskoj i filozofijskoj razini i relevantnije od Muminovićevih analiza i rasprava. Ima dosta velikih filozofa i njihovih djela iz domena ontologije, gnoseologije, estetičke teorije i drugih relativno osamostaljenih marksistički orijentiranih filozofa, ali sam siguran da nema takvih kakav je bio prof. Muminović.²¹ Kod Muminovića nije riječ o zatvorenom filozofskom sistemu, već o njegovoj procesualnoj otvorenosti na koju se može nastavljati filozofski utemeljena humanistički orijentirana misao da se dokinu odnosi u kojima je čovjek poniženo i prezreno biće. Zato kad Muminović zagovora mišljenje revolucije, u filozofskom smislu, on zajedno sa Gajom Petrovićem zahtijeva da samo marksistički shvaćena filozofija može biti glava revolucije. Da li će to ostati samo blohovski utemeljen dnevni san čovječanstva ili učena nada da svijet ima smisla samo ako je ljudski utemeljen ostaje zahtjev za budućnost, ali je sigurno da će Muminovićevo djelo osvjetljavati nova vremena kod onih koji su kao on istrajavali na putu svijetle budućnosti čovječanstva.

“Ukazujući na savremene uslove krize ethosa i krize humanuma knjiga *Ethos i ljudsko bivstvovanje* tako upečatljivo i svestrano prenosi vijest o toj krizi i vijest o ljudskoj nadi kao prostoru povrh i iznad svake

²¹ Kad ističem činjenicu da sam bio i ostao student prof. Muminovića tada se ta istina odnosi više na moj neformalni odnos studenta jer sam njegova predavanja i vježbe pohađao kao student sociologije, dok je njegova pomoć kod magisterija i doktorata bila presudna zato sam mu bio i ostao beskrajno zahvalan.

krize. Na kraju može se mirne duše reći da pojava ove knjige služi na čast našoj filozofiji, a naročito sredini u kojoj se pojavljuje”, istakao je u recenziji o knjizi prof. dr. Vojin Simeunović.

Filozofska misao profesora Rasima Muminovića nadilazi okvire mišljenja sredine u kojoj je živio i šireg okruženja. Ona nagovještava mogućnost objektivizacije *ideje planetarnog ethosa*. “Snaga duha koja upravlja moralnim Ja pripada njemu i omogućava da se moralna ličnost uzdiže ne samo iznad prirode nego i iznad ljudskih niskosti ka visinama sa kojih se odmjerava svijet u cjelini...”, ne posustaje nada filozofa i prof. Rasima Muminovića.

Mehmed Dedić

RASIM MUMINOVIĆ, A PHILOSOPHER OF PLANETARY ETHOS

Abstract

Life path of prof. Rasim Muminović and originality of the trajectory of his philosophical thought towards the ascension of freedom, ethics, dignity of intellect and justice, could not have gone astray nor be found in the state of confusion created by different destructions, even in developmental stages of the society. His view of the world “resembling a luminary that persecutes darkness” was derived from all fields of philosophical cognition and knowledge. Rasim Muminović did not justify any kind of laziness or superficiality in thinking. He considered work to be a scientific effect that contributes to the clarification of the phenomenon. The content of his philosophical works is filled by interpretations of the changes which demonstrated tyranny over the mind and dignity, the ideologies charged with negative energy (Stalinism, Nazism, etc.) which in our region materialised in the strongest form of hatred and trapped consciousness, all after the period of human harmony that, only seemingly, marked socialism.

Key words: Rasim Muminović, philosopher, ethos, Stalinism, Nazism.